

Rum, rymd och areal

Ett kulthus och dess närmiljö ur ett ceremoniellt perspektiv

av Lars Larsson

Inledning

I de nordiska sagorna liksom i Adam av Bremens krönika omnämns tempel eller tempelliknande konstruktioner¹. Man har länge förväntat finna sådana men utan resultat. Detta har medfört att man till helt nyligen ifrågasatte de tidiga skriftliga källorna.

Nyare utgrävningar uppvisar konstruktioner och/eller fyndförhållanden av liknande art på platser i Skandinavien som anses ha haft en central roll i järnålderssamhället. På boplatser med storgårdar som Lunda i Södermanland² från veldetid samt Borg i Östergötland³, Tissø⁴ och Lejre på Själland⁵, daterade till vikingatid, förekommer mindre hus som genom bl.a. fynden såsom djurbensansamlingar, amuletringar och människofigurer uppfattats ha haft rituell betydelse. Här rör det sig om huskonstruktioner som påtagligt avviker från den ordinära formen. På platser som Dejbjerg⁶ på Jylland och Gudme på Fyn⁷ finns mindre hus som har likheter med tidiga hallbyggnader. I fyllningen till stolphål och väggrännor förekommer bl.a. föremål av ädelmetall samt skärvor av glasbägare som visar deras ceremoniella eller rituella användning.

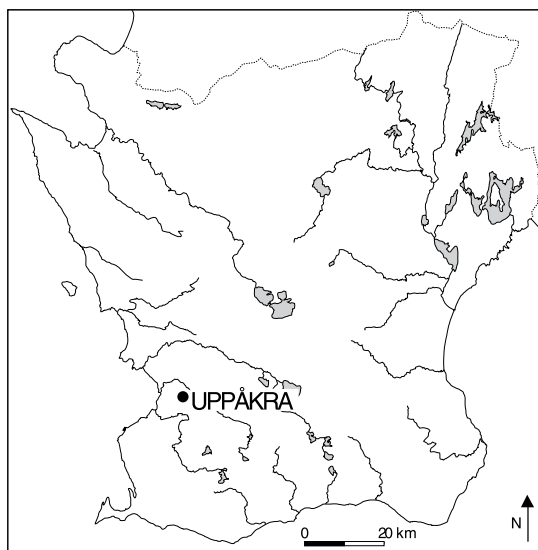
Ceremonier kan uppfattas som aktiviteter av speciella slag relaterade till ett regelverk med tydliga traditionellt kopplade föreställningar som efterhand formats till sedvänjor. Det uppstår en svår gränsdragning mellan vad som benämns ceremoniellt och det som inlemmas under beteckningen rituellt. I denna presentation har inte någon distinktion gjorts mellan ceremonier och ritualer.

Det ceremoniella rummet

Uppåkraboplatsen belägen fem kilometer söder om Lund har varit känd sedan 1930-talet då den påträffades i samband med gårdsbygge strax söder om kyrkan i Stora Uppåkra⁸. Genom de undersökningar som inleddes 1996 visar sig boplatsen vara den största, fyndrikaste och sannolikt den mest långvariga av de sydsvenska bosättningarna från järnåldern (Fig. 1.)⁹.

Boplatslager och anläggningar har belagts inom en ungefär 40 hektar stor sammanhängande yta. Inom en betydande del av denna finns en komplex stratigrafi där kulturlager bildats genom en ackumulation av huslämningar och avfall. Under århundraden kom kulturlagren att nå en tjocklek på upp till två meter.

Genom arkeologiska undersökningar och metall-detektorsökningar framgår att bosättningen inleddes omkring 100 f.Kr. och upphör cirka 1000 e.Kr.¹⁰ Omkring 100 e.Kr. var stora delar av fyndområdet utnyttjat på ett eller annat sätt. Bosättningen torde redan då ha varit den största i Sydsverige. Att tala om en boplat i detta sammanhang är att nedvärdera platsens funktion. Åtminstone i dess senare användningstid rör det sig snarare om en form av urban bildning. Uppåkra synes ha utvecklats organiskt där den ena gårdsanläggningen kopplades till den andra och inte så att man från början indelat området i bostads- och hantverkskvarter. Det finns likväl en struktur för gårdarnas placering men det har sannolikt funnits stora närmast herrgårdsliknande anläggningar liksom mindre enheter. De utgrävningssytor som upptagits sedan 1996 utgör

FIGUR 1. Läget för Uppåkra.

sammanlagt en ytterst begränsad del av boplatssområdet men genom att de fördelats över hela fornlämningen har de trots allt givit oss en god uppfattning om förhållandena inom olika partier av den stora fyndplatsytan.

Sedan 2001 har arkeologiska undersökningar utförts inom en central del av fyndplatsen (Fig. 2.). Anledningen till att just denna yta utvaldes för utgrävning var att den utgjorde en av minst fyra koncentrationer av kulturlager och fynd som kunnat beläggas genom systematiska borrhningar samt metalldetektorsökningar. Vid dessa avsökningar påträffades ett betydande antal föremål av ädelmetall, de flesta av hög kvalitet som antydde att en storgård tillhörig de styrande på platsen kan ha varit belägen inom denna yta.

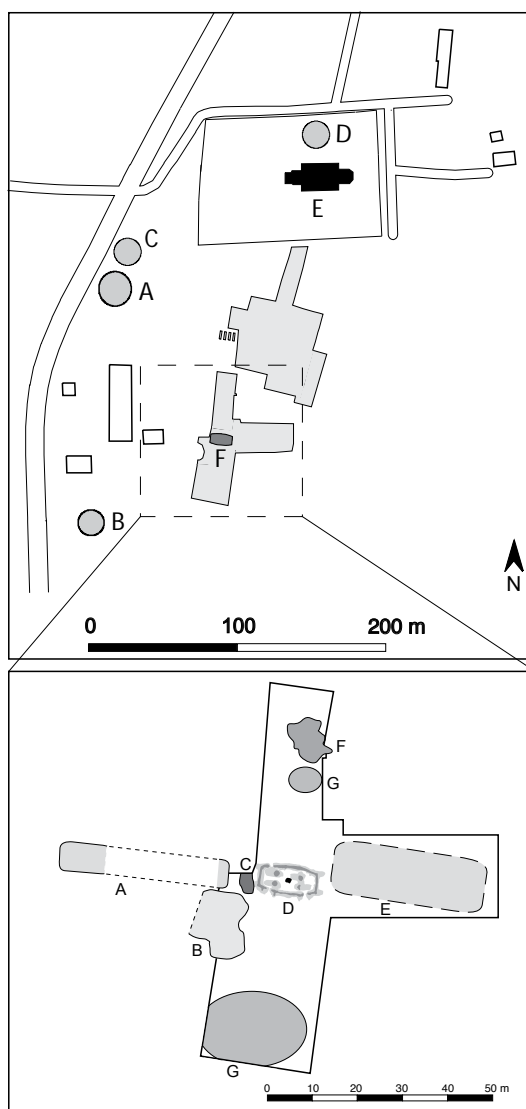
Flera husgrunder påträffades, tyvärr var flertalet dåligt bevarade. Jordberedning under århundraden har mer eller mindre förstört många yttre lämningar av bebyggelsen daterad till vendeltid och vikingatid.

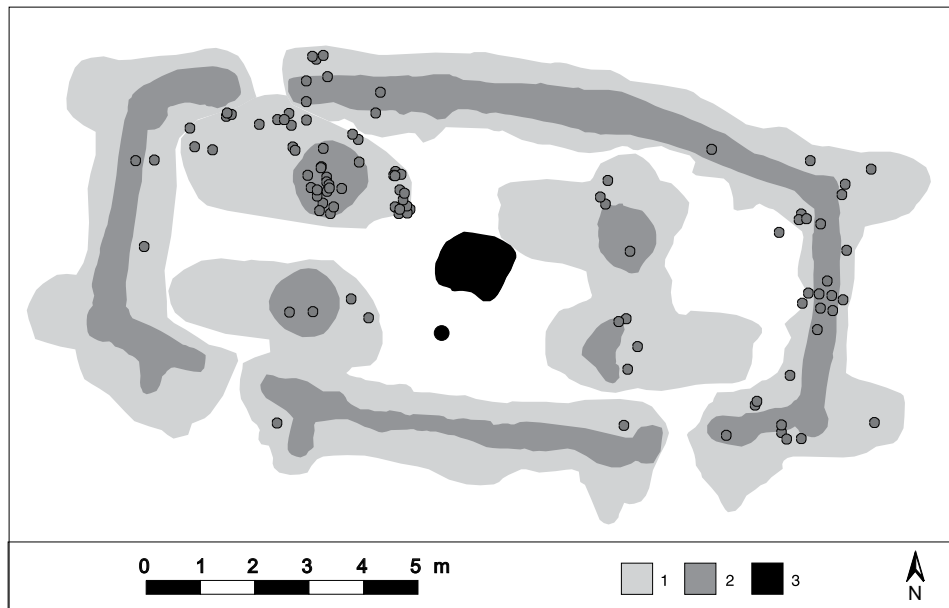
En tydlig hustomt identifierades omedelbart under matjorden inom den södra delen av den avschaktade ytan. Den bestod av ett golv i gul lera som omgavs av väggrännor med mörkfärgad fyllning. Huset var 13 x 6,5 m stort och försett med tre ingångar, två på den södra samt en på den norra långsidan. Byggnaden har haft något konvexa långsidor. Taket har burits upp av två par av inre stolpar (Fig. 3.)¹⁴. Stophålen har grävts ned till ett djup

av nästan två meter och väggrännorna var också ovanligt kraftiga med ett djup på en meter. Stenskonings utformning anger att stolparna har haft en diameter på omkring 70 cm. Avtryck i rännornas botten visar att väggen bestod av klivna stockar i stavteknik. Därtill framkom hål efter stolpar i vardera husgaveln av samma dimensioner som de inre

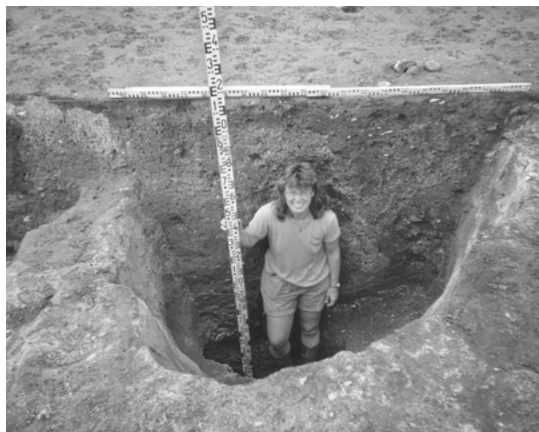
FIGUR 2. Över: Plan över Uppåkradyndplatsens centrala parti. Befintliga högar (A–B) och påvisade högar (C–D) liksom kyrkan (E) är markerade. Den märkliga byggnaden är markerad med en fylld rektangel i södra delen av bilden (F).

Under: Kultbyggnaden och dess närmaste omgivning. A: hus nedbränt omkring 400, B: stensläggning, C: område med skörbränd sten och ben, D: kultbyggnad, E: område med flera långhus, F: kraftig ansamling av vapen och G: glesare spridning för vapen.

FIGUR 3. Plan av byggnaden. 1: nedgrävningar, 2: takbärande stolpar och väggar, 3: härd. En bägare i brons och silver samt en glasskål hade nedlagts under golvet vid den fyllda cirkeln söder om härd. Spridningen av guldgubbarna (cirklar) är markerad.

FIGUR 4. Gropar av imponerande djup har grävts för de takbärande stolparna.

takbärande stolparna. Utanför byggnadens sydvästra ingång fanns spår efter korta stolprännor som markerar att det här funnits en form av ingångsrum eller dörröverbyggnad. Element som svagt konvexa långsidor och markerade gavelstolpar överensstämmer med huskonstruktioner under yngre romersk järnålder och folkvandringstid i Skåne¹². Hela konstruktionen är dock kraftigt överdimensionerad för ett hus på 13 meter! Den begränsade storleken kombinerad med mycket djupa rännor för väggar

och stolpar avviker påtagligt från vad vi känner till om hus från järnåldern. (Fig. 4.)

Vid den fortsatta utgrävningen framkom att byggnaden hade byggts om i flera stadier. Ett initialstadium och sex olika etapper av ombyggnad kunde urskiljas¹³. Trots flera ombyggnadsfaser har inte några påtagliga förändringar av grundplanen genomförts. Inte heller har man förändrat placeringen av de tre ingångarna.

Under det första huset i serien fanns ytterligare lämningar av ett äldre hus med något avvikande utformning liksom överst där spåren efter ett yngre hus av annan konstruktion kunde beläggas. Sammanlagt har därmed minst nio husnivåer identifierats.

Enligt bl.a. keramikfynden har byggnadens initialstadium tillkommit under yngre romersk järnålder, sannolikt under 200-talet vilket styrks genom C 14-dateringar. Fynden i de övre lagren anger att byggnadens sjunde stadium stått kvar in på 800-talet.

Byggnaden var belägen invid kanten på Uppåkrafyndplatsens högsta parti mot söder. Även om vi måste räkna med mer träd- och buskvegetation än idag bör den ha varit synlig kilometervis. En träbyggnad som åldras får en nästan silveraktig lyster vilket gjort den än mer iögonfallande.

FIGUR 5. A, t.v.: bägare i brons och silver (höjd 168 mm) med dekorerade band i tunt guld och FIGUR 5 B, ovan: glasskål (höjd 97 mm) i s.k. överfångsteknik som påträffades tillsammans under golvet.

Byggnadens utformning och innehåll

Det måste påtalas att ombyggnader av huset då väggrännorna och stolphålen vidgats för att dra upp äldre konstruktionsdelar har medfört att det endast återstår begränsade orörda delar av äldre golv. Främst är det en central yta som bevarats. Vid vissa ombyggnader har också jord påförts för att göra golven jämna. Sannolikt har omrört material från tidigare golvnivåer utnyttjats till detta vilket ytterligare försvårar tolkningen av den rumsliga distributionen. Fynden och anläggningarna inom byggnaden ger likväl en god bild av dess innehåll och struktur.

Centralt i rummet har en härd anlagts. Det har inte funnits någon begränsning av denna men att den varit flitigt i bruk markeras av att lergolvet därunder är kraftigt bränt. Att detta parti utgör en viktig ceremoniellt område markeras av att det strax söder om härden påträffades en deposition under en golvnivå. Den bestod av en bägare i brons och silver med dekorerade guldfolieband som uppvisar sammanflätade avbildningar av människor, ormar och hästar.¹⁴ En bredmynnad glasskål i s.k.

FIGUR 6 A-C. Guldgubbar från byggnaden. (A: 21 mm, B: 24 mm, C: 22 mm).

överfångsteknik hade lagts ned invid bägaren.¹⁵ Sannolikt har skålen tillverkats i området norr om Svarta havet. Såväl bägare som skål torde kunna dateras till omkring 500 e.Kr. Dessa båda föremål hade deponerats under lergolvet till det näst yngsta husstadiet. (Fig. 5 A och B.)

Norr om härden kan ett högsäte har varit rest. I mittpartiet av den norra långväggstrännan framkom nämligen en samling av ett tjugotal spikar. Spikar förekommer inom andra delar av byggnaden men inte i denna påtagliga ansamling som synes vara

medvetet deponerade. Spikansamlingen ungefär mitt på den norra långväggen kan ha markerat en konstruktion av speciell funktion. Denna spiksamling kan sättas i förbindelse med sagornas reginaglar, gudarnas spikar.¹⁶ Speciella spikar förekommer i samband med högsätet och fyndplatsen för spikarna mitt på långväggen kan markera placeringen för detta som framgår av skrivna källor.¹⁷

Vid utgrävningen påträffades ett betydande antal föremål främst i fyllningen för stolphålen och väggrännorna. Ett drygt hundratal exemplar av s.k. guldgubbar (Fig. 6, A-C).¹⁸ De flesta uppvisar enstaka människoavbildningar medan ett fåtal är försedda med ett motiv som framställer en man och en kvinna.

Guldgubbarna påträffades i stolphålen och väggrännorna, inte på husgolven. Av spridningsmönstret framgår att de varit fästa på den takbärande stolpen i nordväst liksom på de närbelägna vägarna. En ansamling framkom vid den östra gaveln. När huset ombyggdes har guldgubbarna rakats av träytan och fått falla ned i hålet efter de uppdragna stolparna.

Mindre bitar av guld framkom också. Några hade en form som ett upp och nedvänt Y och kan ha varit enkla framställningar av människor.¹⁹ Sådana är kända i trä från offerplatser under tidig järnålder.²⁰

Av de tre öppningarna i huset har en, den i sydväst, varit försedd med en överbyggnad eller kort förrum. Detta ger intrycket av att den fungerat som huvudentrén. Mitt emot denna var öppningen mot norr placerad. Det är kring denna som merparten av guldgubbar har varit placerade.²¹ Här påträffades också en dörring av järn. Liknande ringar förekommer i medeltida kyrkodörrar. Sedvänjan med dörringar kan således följas tillbaka till järnåldern. En andra järnring påträffades i byggnadens närhet.²² Av fyndläget att döma har även denna suttit i byggnaden, möjligen tillhört dörren till huvudentrén.

Fragment av glasbägare²³ och glaspärlor ingår bland fynden. I byggnaden påträffades också ett betydande antal djurben som ännu inte analyserats.

Vissa former av hantverk kan också ha varit knutna till huset eller dess omdelbara närhet. Delar av tjocka trådar eller sönderklippta föremål som framgrävts har varit råmaterial i guldhantverket. Spår av

guld på insidan av deglar visar att tillverkning av föremål i ädelmetall förekommit.

Ceremoniell rymd

Två par av imponerande stolpar har burit upp taket. De kraftiga takbärande stolparna liksom de djupa rännorna för vägglanken torde ha burit upp en anseelig konstruktion med stavbyggda väggar. I Uppåkra har lösningen för att kunna förse konstruktionen med en ovanligt hög överbyggnad blivit att sätta in kraftiga gavelstolpar till vilka väggar och tak kunnat fixeras.

I Beowulf, sannolikt från 700-talet, intar den danska kungen Hroldgers hall en central roll.²⁴ Hallen beskrivs som hög med en imponerande inre takhöjd. Det anges också att kung Hroldgers höga hall både ut- och invändigt hölls ihop med järnband. I normalfallet behöver inte ett hus förses med järnband för att hålla ihop, men det blir starkare och mer imponerande av smidet. Även i gudavärlden uppträder en form av högt timrade byggnader vilka i Völuspá och Grímnismál omnämnda som harg.²⁵ De behövde inte vara särdeles stora då de främst fungerat som skydd för kultbilder och offer till gudomen.

Byggnaden i Uppåkra kan genom sin utformning och innehåll vara en form av kenning för Odins stora hall Valhall i Asgård. Det omnämnes att sparrarna i Odens stora hall bestod av spjut och att vägarna täcktes med sköldar.²⁶ De spjutspetsar och beslag till sköldar som påträffats utanför byggnaden kan ursprungligen ha förvarats i denna. Då huset byggdes om kan man ha röjt ut dessa föremål och nedlagt dem på både syd- och nordsidan.

Fyndsituationen för guldgubbarna kan genom beskrivningen av Valhall också få en förklaring. Enligt Snorres Edda stod ett stort träd, Glaser, med löv av guld utanför Valhall.²⁷ Den takbärande stolpen, i vars fundamentsgrop de flesta ”guldgubbarna” påträffades, kan ha varit ett substitut för just Glaser på vilken man fäste guldgubbarna som substitut för guldlöv. När stolpen ersattes drog man av löven och lät dem falla ned i gropen. Att det förekommer smält guld i ett stolphål till en byggnad vid Gudme på Fyn kan just bero på att en liknande guldbeklädnad smält då huset brann ned.²⁸

Ett par guldgubbar liksom fyra stämplor för dylika, har tidigare påträffats inom andra delar av

Uppåkrayndplatsen.²⁹ På stämplarna förekommer scener där kvinnor bär fram bägare liksom män som dricker ur dessa. Märkligt nog, med tanke på fynden av metallbägare och glasskål i byggnaden, uppträder bägarmotivet på guldgubbarna från byggnaden endast i avbildningen av en kvinna med dryckeshorn. Intressant att notera är också att de belagda stämplarna inte har använts för att forma någon av de i byggnaden funna guldgubbarna. En förklaring kan vara att guldgubbarna framställdes på en plats, exempelvis Uppåkra, men togs med när släkt eller allierade besökte andra motsvarande centralplatser.

Ceremoniell areal

Den exklusivitet som markeras av den aktuella byggnadens arkitektur och fyndinnehåll accentueras ytterligare då området i byggnadens omedelbara närhet inkluderas i analysen. Såväl norr som söder om byggnaden framkom ansamlingar av vapen, främst lans- och spjutspetsar men också sköldbeslag och hjälmdeklar.³⁰ Flertalet vapen var deformerade med spetsarna böjda eller vridna. Totalt rör det sig om flera hundra spetsar. I anslutning till vapnen påträffades också ett betydande benmaterial. Även ben

från människa ingår vilket antyder att dessa kan vara lämningarna efter speciella offerhandlingar. Radiometriska dateringar av ett par människoben liksom ben från nötboskap anger att de deponerades under 500–600-talen.

Såväl vapen- som benansamlingarna har nedlagts inom ytor med existerande kulturlager men avskilda från detta genom mindre förhöjningar formade av småsten. Depositionerna inkluderar vapen från romersk järnålder till vikingatid vilket väl motsvarar användningstiden för husstadierna.

Deponeringar av vapen påminner om mossoffer, såsom i Illerup på Mittjylland,³¹ men i Uppåkra uppträder de inom en bosättning och därtill ovanpå boplatlager. Till skillnad från nedläggningarna i mossar där alla former av vapen förekommer så är det ett tydligt urval i form av främst lans- och spjutspetsar som förts till Uppåkra. Det kan hänga samman med att deponeringarna hade någon form av anknytning till guden Oden. I vissa sammanhang uppträder denna gud som spjutbärare.³²

Omedelbart utanför byggnadens västparti påträffades en grop med skörbränd sten och ben, sannolikt rester efter omfattande gästbud då maten beretts över en stenlagd härd eller i ugnar klädda med upphettade stenar.

FIGUR 7. Deponering av deformerade vapen utanför kulthuset.

Väster om gropan med ben och skörbränd sten framkom lämningar som sannolikt tillhör öständer av en byggnad med igenstörtade väggar. Omedelbart ovanför en igenstörtad lervägg påträffades en guldbrakteat. Ett kraftigt sotlager antyder att huset brunnit ned. Under en lervägg framkom också delvis eldskadade skelettdelar av en människa. Ytterligare ett fyrtiotal meter västerut undersöktes på 1930-talet västpartiet av ett hus som övergavs omkring 400 e.Kr.³³ Stora kvantiteter förkolnade sädeskorn liksom brandskadade bronsmycken ger underlag för att tolka detta som en brandtomt. Det kan således vara det östligaste partiet av samma hus som nu påträffats. Vid båda undersökningarna framkom inte några lämningar som ger belägg för att ytan ovanför det nedbrända huset använts för vidare byggnation. Det synes därtill vara märkligt att den brända tomten inte blivit föremål för en ordentlig röjning speciellt med tanke på närheten till det ovan beskrivna kulthuset som fortsatt att användas under flera århundraden.

Ett tiotal meter öster om byggnaden finns ett område som endast är provundersökt men som inrymmer flera stolpburna hus med en maximal längd på cirka 35 m. Här finns också en ansamling av grunda gropar med hela och fragmentariska kvarnstenar. Några intakta övre delar av kvarnstenar låg därtill på en öst-västlig linje ett 15-tal meter söder om den aktuella byggnaden. Vridkvarnar kan i vissa sammanhang ha en tydlig symbolisk innebörd.³⁴

En byggnad för kult och ceremonier

Magister Adam av Bremen beskriver på 1070-talet Uppsala tempel liksom de offerriter som utfördes av människor och deras tamdjur vart nionde år i templets närhet.³⁵ Man får betänka att kultbyggnaden i Uppåkra hade nedmonterats drygt tvåhundra år tidigare. Likväl finns det i beskrivningen partier som väl kan liknas vid vad som ägt rum i Uppåkra.

När man försökt att finna regler och strukturer för handlingar av rituellt slag i järnålder har det ofta framhållits att dessa ägde rum utanför bebyggelsen fram till omkring 500 e. Kr. för att sedan föras in i hallbyggnader i ett senare skede.³⁶ Det har

dock visat sig att man ända in i vikingatid utförde riter utomhus.³⁷ Genom förhållandena i Uppåkra får vi bekräftat att offerritualer utfördes utanför byggnader fram i vikingatid men också att det förekommit speciella byggnader för kultutövelse och ceremonier så tidigt som under 200-talet.

Byggnadens form liksom fynden talar för att den haft en alldeles speciell användning. Deposition av bågare och glasskål antyder att dessa haft en viktig funktion i byggnaden. De kan ha använts vid speciella ceremonier i huset. Man kan ha mött gäster med en välkomstskål. Med en skål beseglades därtill eder eller överenskommelser.³⁸ Dryck kan också ha haft en viktig plats vid offerhandlingar som utförts i byggnaden.³⁹ Dörringar har också haft en speciell funktion. Genom att hålla i en ring fick ett uttalat åtagande eller överenskommelse större betydelse.⁴⁰

Utifrån fyndfördelning och konstruktionsdetaljer kan byggnadens inre tolkas ur såväl ceremoniella som rituella perspektiv. Öppningen i byggnadens sydvästra parti har en yttre konstruktion som tyder på en utformning som gjorde att de som närmade sig huset har uppfattat den som huvudingången. Öppningen mot norr är belägen direkt mitt emot huvudingången. Här finns inte någon speciell konstruktion men väl den takbärande stolpe och väggrännorna på ömse sidor av öppningen där majoriteten av guldgubbarna påträffades. I samma stolphål framkom en dörring och en skalle av nötkreatur som antyder att denna del av huset haft en speciell betydelse. Denna öppning kan möjligen uppfattas som huvudutgången. Utmed den östra gavelsidan av byggnaden finns också en ansamling av guldgubbar vilket kan tolkas som en pendang till den nordvästra takbärande stolpen. Det antyder att de ceremoniella/rituella aktiviteterna berörde hela husets omfattning.

Genom fynd och anläggningar framträder en tydlig rumslig relation mellan kulthus och den närmaste omgivningen. En sakralt betingad axel löper i nord-sydlig riktning som markeras genom de motställda öppningarna i byggnaden. På båda sidor uppträder ansamlingar av vapen och ben. En liknande axel i öst-västlig riktning berör byggnader där det profana inslaget synes vara mera påtagligt. Dock kan den begränsade röjningen av brandtomten möjligen vara förknippad med tabuliknande ställningstaganden.

FIGUR 8. Ögonbrynsbåge (68 mm) och ett par galtframställningar som suttit på en vendeltida prakt hjälm.

Aktivitetsytor

Byggnaden uppförs på 200-talet alltså betydligt tidigare än andra konstruktioner av speciellt rituell betydelse som uppträder under folkvandringstid eller senare. Någon synkront jämförbar konstruktion mer än de tidiga hallarna⁴¹ synes därmed saknas. En förebild i Mellan- och Sydeuropa till denna byggnad torde sökas bland de mindre byggnader som användes vid kultutövelse. Vid denna tid uppträder de äldsta kyrkorna av basilikaform. Det så tydliga öppna rummet i byggnadens mittaxel saknar paralleller i Uppåkra där härdens läge bryter denna viktiga rörelseriktning i det centrala partiet.

Tydliga paralleller mellan Mitraskulten och utvecklingen av en Odenskult har uppmärksamats.⁴² Utrymmen där Mitraskulten utövades bestod vanligtvis av konstruktioner med en grottlignande utformning. En centralt placerad eldstad och bänkar utmed väggarna för deltagarna är en struktur som väl motsvarar den för rumsfunktionen i uppåkrabyggnaden. Att paralleller skulle kunde återfinnas i Mitraskulten är rimligt då denna främst utövades av soldater. Mitraskulten hade en stark spridning under andra århundradet e. Kr.

Från Sydsandinavien kan män ha sökt sig till de romerska hjälptrupperna och därmed kommit i kontakt med Mitraskulten. Å andra sidan är den centralt placerade härden och bänkar invid denna en så central struktur i bostadsrummet för hus sedan stenålder att uppåkrabyggnadens struktur kan följa en välkänd regional rumsindelning och -funktion.

Vissa likheter föreligger också mellan uppåkrabyggnaden och keltisk-romerska tempel.⁴³ Av speciellt intresse i detta sammanhang är att vissa av dessa tempel också är relaterade till vapendepositioner oftast i gropar, i vissa fall i brunnar, i tempelbyggnadens omedelbara närhet. Flertalet av lämningarna från de rituella aktiviteterna dateras till århundradet före och efter vår tideräknings början men det föreligger fynd fram i andra århundradet e. Kr. Att i tempel förvara eller framvisa vapen förvärvade vid krig och hemförda för triumfer är också väl belagt i Romarriket.⁴⁴

Omfattningen av uppåkrabyggnaden motsvarar väl den för de tidigaste hallbyggnaderna enligt fempunktsdefinitionen av Herschend såsom hus 16 i Vallhagar och hus VII i Rönnerum, båda på Got-

land.⁴⁵ Liknande byggnader förekommer också på Jylland såsom Nørre Snede och Dankirke. Samtidigt uppträder huvudbyggnader som kan vara dubbel så stora. I de tidiga hallarna har en uppdelning i en privat och en officiell sfär identifierats. Någon tydlig uppdelning synes inte uppträda i uppåkrabyggnaden.

Under yngre järnålder kom den ceremoniella/rituella rummet att bli en integrerad avdelning av den stora hallbyggnaden. Ett dylikt exempel är de två byggnadssekvenserna i Borg i Lofoten, norra Norge, daterade till folkvandringstid-vendeltid respektive vikingatid.⁴⁶ I båda byggnaderna har ett speciellt utrymme identifierats.⁴⁷ I den senare byggnaden med en längd av 83 meter omfattar rummet en yta av 14 x 8 m – inte så mycket större än den för uppåkrabyggnaden.

Man kan knappast undgå att dra paralleller mellan byggnaden i Uppåkra och de norska stavkyrkorna från tidig medeltid.⁴⁸ Eftersom denna konstruktionsform saknats från förhistorisk tid har man sett likheter mellan dessa kyrkor och kyrkor på kontinenten.⁴⁹ Genom byggnaden i Uppåkra framstår en konstruktion som mycket väl kan visa att föregångarna trots allt bör sökas i det förkristna Sydsandinavien.

En byggnad med tradition

Den märkliga byggnaden i kombination med vappenedläggningarna markerar ett ceremoniellt betydelsefullt område inom den omfattande bebyggelsen vid Uppåkra. Här har en byggnad uppförts som med åren fick en allt större betydelse inom kultutövelsen. Den har varit föremål för flera ombyggnader men endast mindre ändringar av den ursprungliga grundplanen har genomförts.

Inte heller för någon av byggnadens stadier finns några lämningar som antyder att den bränts ned. Visst finns det rödfärgade, eldhärdade lergolv liksom asklager men dessa ligger i byggnadens centrala del med koppling till eldstaden som utnyttjats intensivt. Att huset byggts om sex gånger under sin existens kan bero på att man med vissa intervaller, beroende på för oss okända regler, beslöt att förnya konstruktionen. Ett hus med de bärande delarna nedgrävda i jorden har inte samma hållbarhet som ett trähus på stengrund. Av årsringsdateringar från de äldsta kyrkorna i Lund framgår att man redan

efter drygt ett tjugotal år tvingades genomföra viss ombyggnation.⁵⁰

Uppåkra skiljer sig i ett påtagligt avseende från övriga centralplatser i Sydsandinavien genom sin långa användningstid. Andra centralplatser rymmer fynd med samma tidsspann som Uppåkra dvs. från förromersk järnålder till vikingatid och dessa kan under några generationer uppvisa omfattande aktiviteter av politisk, religiös och ekonomisk natur som säte för en aristokrati av hög rang i samhällsstrukturer. Men till skillnad från de övriga är fynd och anläggningar frekventa under hela den aktuella tiden. Oförändrad av århundradenas dramatiska händelseutveckling framstår centralplatsen vid Uppåkra som påfallande opåverkad.

Det kan vara något av samma speciella natur som också avspeglar sig i den aktuella byggnaden i Uppåkra. Byggnaden kom att representera en i vissa avseende grundmurad samhällsordning. Dess utformning blir med tiden omodern – kanske till och med uppfattad som atavistisk.

Den förhållandevis begränsade ytomfattningen kan ha varit helt tillräcklig för en samlingslokal avsedd för de ledande i den samhällsordningen som den var utformad under äldre järnåldern.⁵¹ Ett tjugotal personer kan utan problem ha samlas i denna lokal. Under yngre järnålder kan i vissa fall byggnadens begränsade yta ha varit till hinder då representanter samlades från de områden och platser över vilka Uppåkras ledning hade mer eller mindre kontroll. På andra platser byggs istället stora hallbyggnader där en del av huset avsätts för ceremonier och riter. Men i Uppåkra fortsätter man likväl att använda och vidmakthålla byggnaden. Den blev ett vittnesbörd för platsens långvariga centrala funktion såväl sakralt som profant.

Först efter mer än ett halvt årtusende överges byggnaden. Den har oåterkalleligt blivit ett alltför omodernt uttryck för platsens styrande skikt. Sannolikt har vissa av de markörer som fanns vid, på och i byggnaden inte längre fungerat som symboler för den makt som utgick från Uppåkra eller till de nya religiösa föreställningar som utvecklades. Detta antyds redan i samband med nedmonteringen av den näst yngsta byggnaden. Under golvlagret i detta hus placerades bågaren i brons och silver liksom glasskålen. Dessa var vid nedläggningen av betydande ålder och har utgjort viktiga föremål i samband med handlingar under generationer av

ceremoniell natur. Lämningarna antyder att kultusets sista fas nedrevs under ordnade former som anger att platsen medvetet övergavs. Några indikationer på ett yngre kulthus har inte framkommit. Stora Uppåkras kyrka är belägen ungefär trehundra meter mot norr. Vid utgrävning i koret påträffades grundmurar till den romanska kyrkan som nedrevs i mitten av 1800-talet.³² Dess grundmurar hade skadat gravar som var placerade enligt kristet gravskick. En radiometrisk datering visar att gravläggningen tillhör vikingatid. Den romanska kyrkan kan därför ha föregåtts av en eller flera träkyrkor.

Vapennedläggningarna och den märkliga byggnaden markerar ett ceremoniellt betydelsefullt

område inom den stora bebyggelsen vid Uppåkra. Här tycks man ha en tidig gästbudshall som med åren fick en allt större betydelse inom kultutövelsen. Först under tidig vikingatid då anläggningen existerat under ungefär sexhundra år kom den att överges.

Lars Larsson är professor i arkeologi vid Lunds universitetet.

lars.larsson@ark.lu.se

Noter

1. Adam av Bremen 1984: s. 681; Olsen 1969: s. 26.
2. Andersson et al. 2004: s. 14–15.
3. Nielsen 1997: s. 381–284.
4. Jørgensen 1998: s. 243–247; 2002: s. 229.
5. Christensen 1997: s. 47–53.
6. Hansen 1996: s. 224.
7. Østergaard Sørensen 1994: s. 31–34.
8. Vifot 1936; Sternquist 1996.
9. Larsson 2002.
10. Hårdh 2001, 2002, 2003; Larsson 2002, 2003.
11. Larsson & Lenntorp 2004: s. 29–30.
12. Artursson 2005: s. 112–113.
13. Larsson & Lenntorp 2004: s. 6–13.
14. Hårdh 2004: s. 52–55, 63–65.
15. Stjernquist 2004b: s. 108–111.
16. Simek 1993: s. 262.
17. Ström 1985: s. 93; Bertell 2003: s. 124.
18. Watt 2004: s. 170.
19. Larsson & Lenntorp 2004: Fig. 18:g–i.
20. Capelle 1995: s. 30–33.
21. Ödman 2003: s. 92–93.
22. Ödman 2003: s. 89–90.
23. Stjernquist 2004a: s. 153–156.
24. Beowulf: l. s. 78.
25. Olsen 1966: s. 106.
26. Nordberg 2003: s. 199–201.
27. Snorres Edda 1997: s. 140.
28. Vang Petersen 1994: s. 36.
29. Watt 2004: s. 169.
30. Helgesson 2004: s. 24–26.
31. Ilkjær 1990.
32. Siemak 1993: s. 124; Kitzler 2000: s. 17–18.
33. Vifot 1936: s. 107–108.
34. Zachrisson 2004: s. 154–156.
35. Adam av Bremen: s. 687–688.
36. Fabech 1994: Fig. 1.
37. Zachrisson 1998: s. 79–82; Hedeager 1999: s. 237–240.
38. Enright 1996: s. 53.
39. Hultgård 1996: s. 41–42.
40. Vierck 1981: s. 78.
41. Herschend 1993: s. 184–186.
42. Kaliff & Sundqvist 2004.
43. Brunaux 1988; Derks 1998: s. 145–158; Wells 1999: s. 163–169.
44. Lund 2003: s. 169.
45. Herschend 1993: s. 184–188.
46. Herschend & Mikkelsen 2003: s. 65–66.
47. Herschend & Mikkelsen 2003: Fig. 6A.19.
48. Anker 1997.
49. Anker 1997: s. 184–190; Jensenus 2001: s. 105–109.
50. Bartholin 1976: s. 158; Mårtensson 1981: s. 25.
51. Herschend 1993.
52. Anglert & Jansson 2001: s. 31–33.

Käll- och litteraturförteckning

- Adam av Bremen (1984). *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. E. Svenberg (transl.). Stockholm: Proprius.
- Andersson, G., Beronius Jörpeland, L., Dunér, J., Fritsch, S. & Skyllberg, E. 2004. *Att föra gudarnas talan*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 55. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Anglert, M. & Jansson, P. 2001. Kyrkplatsen i Uppåkra – undersökningarna 1997–1999. Larsson, L. (red.). *Uppåkra – Centrum i analys och rapport*, s. 23–40. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 36. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Anker, P. 1997. *Stavkirkene deres egenart og historia*. Oslo: Arfo.
- Artursson, M. 2005. Böndernas hus. Carlie, A. (red.), *Järnålder vid Öresund*. Band 1. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet. Lund.
- Bartholin, T. S. 1976. Dendrokronologiske og vedanatommiske undersøgelser af træfundene. Mårtensson, A. W. (red.), *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund*. En investering i arkeologi, s. 145–169. Archaeologica Lundensia VII. Lund: Kulturhistoriska museet i Lund.
- Beowulf. 1998. Översatt i originalets versmått av Björn Colinder. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bertell, M. 2003. *Tor och den nordiska åskan*. Föreställningar kring världssaxeln. Stockholm.
- Björhem, H. & Säfvestad, U. 1993. *Fosie IV*. Bebyggelsen under brons- och järnålder. Malmöfynd 6. Malmö: Malmö museer.
- Brunaux, J. L. 1988. *The Celtic Gauls: Gods, Rites and Sanctuaries*. London.
- Capelle, T. 1995. *Anthropomorphe Holzidole in Mittel- und Nordeuropa*. Scripta Minora 1995–1996:1. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Christensen, T. 1997. Hallen i Lejre. Callmer, J. & Rosengren, E. (red.), "... Gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Hallands Läns museers Skrifter 9, s. 47–54. Halmstad: Hallands Läns museer.
- Derks, T. 1998. *Gods, temples and ritual practices: the transformation of religious ideas and values in Roman Gaul*. Amsterdam.
- Enright, M. J. 1996. *Lady with a mead cup. Ritual, Prophecy and Lordship in the European Warbands from La Tène to the Viking Age*. Dublin: Four Courts Press.
- Fabech, C. 1994. Reading Society from the Cultural Landscape. South Scandinavia between Sacral and Political Power. Nielsen, P. O., Randsborg, K. & Thrane, H. *The Archaeology of Gudme and Lundeborg*. Papers presented at a Conference at Svendborg, October 1991, s. 169–183. København: Akademisk Forlag.
- Hansen, T.D. 1996. Et jernalderhus med drikkeglas i Dejbjerg, Vestjylland. *Kuml* 1993–94, s. 211–237.
- Hedeager, L. 1999. Sacred topography. Deposition of wealth in the cultural landscape. Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.), *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*, s. 229–252. Gotic Series Vol. 3. Göteborg: Department of Archaeology.
- Helgesson, B. 2004. Tributes to be Spoken of. Sacrifice and Warriors at Uppåkra. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, s. 223–239. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 48. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Herschend, F. 1993. The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *Tor* 25, s. 175–199.
- Herschend, F. & Mikkelsen, D. K. 2003. The Main Building at Borg. Munch, G. S., Johansen, O. S. & Roesdahl, E. (eds.), *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway*, s. 41–76. Arkeologisk skriftserie 1. Bøstad.
- Hultgård, A. 1996. Fornskandinavisk kult – finns det skriftliga källor? Engdahl, K. & Kaliff, A. (red.), *Religion från stenålder till medeltid*. Artiklar baserade på Religionsarkeologiska nätverksgruppens konferens på Lövstabruk den 1–3 december 1995, s. 25–57. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 19.
- Hårdh, B. 2001. Offerplatser och samhällsstrukturen. Hårdh, B. (red.), *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3, s. 71–86. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 34. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- , 2002. Uppåkra in the Migration and Merovingian Periods. Hårdh, B. & Larsson, L. (eds.), *Central Places in the Migration and Merovingian Periods*. Papers from the 52nd Sachsensymposium Lund, August 2001. Uppåkrastudier 6, s. 41–54. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 39. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- , 2003. The Contacts of the Central Place. Larsson, L. & Hårdh, B. (eds.), *Centrality – regionalaity*. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age. Uppåkrastudier 7, s. 27–66. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 40. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- , 2004. The Metal Beaker with Embossed Foil Bands. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, s. 49–91. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 48. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ilkjær, J. 1990. *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere*. Jutland Archaeological Society Publications XXV:1. Aarhus: Jutland Archaeological Society.
- Jensenus, J. H. 2001. *Trekirkene før stavkirkene*. En undersøkelse av planlegging og design av kirker før ca. år 1100. Context avhandlingar 6. Oslo.
- Jørgensen, L. 1998. En storgård fra vikingetid ved Tissø, Sjælland – en foreløbig præsentation. Larsson, L & Hårdh, B. (red.), *Centrala platser, centrala frågor. Sambandsstrukturen under Järnåldern*. Uppåkrastudier 1, s. 233–248. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 28. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Jørgensen, L. 2002. Kongsgård – kultsted – marked. Overvejelser omkring Tissøkomplekssets struktur og funktion. Jennbert, K., Andréén, A & Raudvere, C. (red.) *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård 2, s. 215–247. Lund: Nordic Academic Press.
- Kaliff, A. & Sundqvist, O. 2004. *Oden och Mithraskulten*. Religionsackulturation under romersk järnålder och folkvandringstid. Opia 35. Uppsala.
- Kitzler, L. 2000. Odensymbolik i Birkas garnison. *Fornvännen* 2000, nr. 1, s. 13–21.

- Larsson, L. 2002. Uppåkra – Research on a Central Place. Recent Excavations and Results. Hårdh, B. & Larsson, L. (eds.), *Central Places in the Migration and Merovingian Periods*. Papers from the 52nd Sachsensymposium Lund, August 2001. Uppåkrastudier 6. 1s. 9–30 Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 39. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- , 2003. The Uppåkra Project. Preconditions, Performance and Prospects. Larsson, L. & Hårdh, B. (eds.), *Centrality – regionality*. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age. Uppåkrastudier 7, s. 3–26. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 40. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- , 2004. Neue Untersuchungen auf dem Siedlungsplatz Uppåkra in Schonen, Südschweden. *Bodendenkmahlplege in Mecklenburg-Vorpommern Jahrbuch* 2003, s. 449–463.
- Larsson, L. & Lenntorp, K-M. 2004. The Enigmatic House. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, s. 3–48. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 48. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lund, J. 2003. Ve de besejrede! *Sejrens triumf*. Norden i skyggen af det romerske Imperium. København. s. 166–171.
- Mårtensson, A. W. 1981. *S:t Stefan i Lund*. Ett monument ur tiden. Gamla Lund, föreningen för bevarande av stadens minnen årsskrift 62. Lund: Gamla Lund.
- Nielsen, A-L. 1997. Pagan Cult and Votive Acts at Borg. An Expression of the Central Significance of the Farmstead in the Late Iron Age. Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. (eds.) *Visions of the Past. Trends and Traditions in the Swedish Medieval Archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19, s. 373–392. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nordberg, A. 2003. *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornordisk religion*. Stockholm: Religionshistoriska institutionen.
- Olsen, O. 1966. Hørg, hov og kirke. Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1965, s. 1–307.
- Simek, R. 1993. *Dictionary of Northern Mythology*. Suffolk: Brewer.
- Snorres Edda*. (1997). Översatt av Karl G. Johansson och Mats Malm. Stockholm: Natur och Kultur.
- Stjernquist, B. 1996. Uppåkra, a Central Place in Skåne during the Iron Age. *Lund Archaeological Review* 1995, s. 89–120.
- Stjernquist, B. 2004a. A Glass Beaker with Cut Decoration, Found at Uppåkra. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, s. 153–166. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 48. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Stjernquist, B. 2004b. A Magnificent Glass Bowl from Uppåkra. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, s. 103–151. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 48. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ström, F. 1985. *Nordisk hedendom*. Tro och sed oi förkristen tid. Göteborg.
- Vang Petersen, P. 1994. Excavation at Sites of Treasure Trove Finds at Gudme. Nielsen, P-O., Randsborg, K. & Thrane, H. (eds.), *The Archaeology of Gudme and Lundeborg*. Papers presented at a Conference at Svendborg, October 1991, s. 30–40. Arkæologiske Studier X. København: Akademisk Forlag.
- Vierck, H. 1981. Imitatio imperii und interpretatio Germania vor der Wikingerzeit. Zeitler, R. (ed.), *Les Pays du Nord et Byzance (Scandinavie et Byzance)*, s. 64–113. Actes du colloque nordique et international de byzantinologie tenu à Upsal 20–22 avril 1979. Uppsala.
- Vifot, B.-M. 1936. Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1936: s. 97–141.
- Watt, M. 2004. The Gold-Figure Foils ("Guldgubbar") from Uppåkra. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, s. 167–221. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 48. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Wells, P. 1999. *The Barbarians Speak*. How the conquered peoples shaped Roman Europe. Princeton
- Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält*. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland. Stockholm Studies in Archaeology 15. Stockholm: Department of Archaeology.
- , 2004. The holiness of Helgö. s. 143–175. Gyllensvärd, B. Harbison, P., Axboe, M., Lamm, J. P., Zachrisson, T. & Reisborg, S. *Excavation of Helgö XVI*. Exotic and Sacral Finds from Helgö. Stockholm.
- Ödman, A. 2003. Tankar kring två ringhandtag från Uppåkra. Hårdh, B. (ed.), *Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*. Uppåkrastudier 9, s. 89–96. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No 45. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Østergaard Sørensen, P. 1994. Gudmehallerna. Kongeligt byggeri fra jernalderen. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1994, s. 25–39.

Room, space and area

A cult building and its immediate surroundings in a ceremonial perspective

By Lars Larsson

Summary

The Uppåkra settlement site, located 5 km south of Lund, has turned out to be the biggest and probably most enduring among the south Swedish settlements of the Iron Age. Finds from the approximately 40-hectare site show the settlement to have been established c. 100 BC and abandoned c. 1000 AD.

Archaeological investigations in recent years have concentrated on a central portion of the site. A distinct house plot was immediately observed beneath the topsoil. The house, measuring 13 x 6.5 metres, was relatively small by Iron Age standards. It had three entrances – two along the south side and one from the north – and the roof had been supported by two pairs of inner posts. A metal beaker and a wide-mouthed glass bowl were found at the commencement of the excavation. Both had been deliberately buried in a central position inside the house, close together near the hearth. The other finds from in and around the house present a distinctive mix and among other things include a hundred or so figures of gold foil.

The structure of the house and the exceptional finds suggest that this building served a very special purpose. While in use it was rebuilt no fewer than six times. The whole structure was considerably oversized. The beaker and bowl suggest that guests entering the house were met with a bowl

of welcome, or that oaths and agreements were sealed. But the presence of these things in the house can also be due to their having been used in votive acts.

Despite the six rebuilds, the principal floor plan changed little. Chronologically the building presents a long continuity. It was erected during the Roman Iron Age, c. 200 AD, and only demolished at the beginning of the Viking era, presumably in the 9th century AD. It was used on special occasions when guests were received and great banquets held. Votive acts were probably performed inside the building on these occasions. South and north of the house, hundreds of weapons were found, mostly spearheads and lance tips. The majority were deliberately deformed, their points bent or twisted. The different types of weapon occurring in the find material show that weapons were sacrificed on repeated occasions in the course of several centuries, for as long as the house remained standing here.

Accumulations of animal bones also occurred, near the weapon caches. This material also includes human bones, suggesting that these remains derive from sacrificial acts of a very special kind. The structure served as a cult building, with votive acts and sacrifices taking place both within its walls and outside.